

גאולה מבערב וגאולה מהבוקר¹

שמואל אריה ישמח / גרעין תורני הדר להדר חיפה

הקדמה * א – דברי הגמרא * ב – הקושיות על דברי הגמרא * ג – דרך מחודשת בביאור הגמרא * ד – מתי התרחשה השאלת הכלים ממצרים.

הקדמה:

במאמר קצר זה נעמוד על דברי הגמ' ברכות העוסקת בהשאלת הכלים ממצרים. נציע ביאור מחודש לפיו הגמ' סוברת שהשאלת הכלים התבצעה רק אחרי מכת בכורות, ובכך יתורצו כמה קושיות על הגמ'. נביא לבסוף כי כמה מפרשים אכן סברו שהשאלת הכלים התבצעה רק אחרי מכת בכורות, ונציע את השיטות השונות בנושא זה.

א- דברי הגמ':

בברכות דף ט נאמר: "דבר נא באזני העם וגו' – אמרי דבי ר' ינאי: אין 'נא' אלא לשון בקשה. אמר ליה הקב"ה למשה: בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק 'ועבדום וענו אותם' קיים בהם 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' לא קיים בהם. אמרו לו: ולוואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם: מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך מיון הרבה, ואומר להם: בבקשה מכם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום. 'וישאלום' – א"ר אמי: מלמד שהשאלום בעל כרחם. איכא דאמרי בעל כרחם דמצרים, ואיכא דאמרי בעל כרחם דישאלום... 'וינצלו את מצרים' – א"ר אמי: מלמד שעשאוהו כמצודה שאין בה דגן, וריש לקיש אמר עשאוהו כמצולה שאין בה דגים".

ב - הקושיות על דברי הגמרא:

נתמקד במימרא הראשונה בגמ', ונעלה כמה תמיהות בענין: א. מה הצורך במשל אודות האיש הנמצא בכלא, וכי דברי הגמ' לא היו ברורים גם לפני המשל?! במה המשל מוסיף הבנה על מה שנאמר

¹ פורסם בירחון האוצר, גליון מט.

קודם?!². ב. היה צריך לומר במשל שמציעים לאסיר כסף כשיצא, והוא אומר 'העיקר שאצא ולא מעניין אותי הכסף', אולם במשל שבגמ' יש תוספת של נקודה נוספת, שאינה דומה לנמשל, ולפיה האסיר אומר 'תנו לי לצאת עכשיו (!) בלי כסף, וזה עדיף לי מלצאת מחר (!) עם כסף'. מדוע יש הפרש בין המשל לנמשל?³ ג. מדוע הקב"ה חושש "שלא יאמר אותו צדיק", ואינו חושש לקיים את הבטחתו?! ד. מדוע מניח הקב"ה שאברהם אבינו יבוא אליו בטענות, והרי אברהם אבינו עמד בעשרה נסיונות ולא הרהר?!⁴ ה. מדוע הקב"ה צריך לבקש מישראל שישאלו כלים, והרי הוא יכול לגרום לפרעה לתת להם מיוזמתו כלי כסף וזהב?⁵ או לצוות אותם לשאול את הכלים?! ו. מדוע ה' צריך שישראל ישאלו כלים כדי שהבטחתו תתקיים, והרי הבטחתו תתקיים כאשר יזכו ישראל בביזת היס לשלל גדול?!⁶

ג - דרך מחודשת בביאור הגמ':

נציע כעת דרך חדשה בביאור הגמ', שייתרונה הגדול הוא בפשטותה, ולשם הצעתה נקדים ונעיר על קושיא נוספת שיש כאן.

במשנה הראשונה בברכות מובא שלדעת חכמים ניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית עד עלות השחר, אולם הם הורו לקרותה עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה. בהקשר לזה מובאת בגמ' ט, ע"א, המחלוקת האם זמן אכילת הפסח הוא עד חצות, משום שאז פרעה שחרר את ישראל, או עד עלות השחר, משום שאז ישראל החלו לצאת בפועל ממצרים. מיד אח"כ מובאות בגמ' כמה מימרות בענין יציאת מצרים, כשהראשונה שבהן היא המימרא בה אנו עוסקים.

נראה להסביר שמימרות אלו הובאו אגב הדיון הנ"ל בנוגע לזמן יציאת מצרים⁷. אולם הסבר זה דורש ביאור: מדוע הגמ' מביאה את המימרא הזו, ולא עשרות מימרות אחרות המפוזרות בש"ס ובמדרשים⁸ שעוסקות ביציאת מצרים!?

² שו"ר במתיבתא שבספר תאוה לעינים אות ל' הקשה כן ותירץ.

³ שו"ר אחר כתיבת הדברים שבמתיבתא הביאו שתירוצים לזה הובאו בצ"ח ד"ה משל, ובביאורי הגר"א דף ט ע"א, ד"ה שלא בהגה"ה, ובעיון יעקב ד"ה הוציאני, ושו"ר שגם המלבי"ם לשמות יא תירץ זאת.

⁴ ראיתי במתיבתא כמה תירוצים לשאלות אלו, מהגר"א והעץ יוסף וענף יוסף ונחלת יעקב ועיון יעקב ושלימה משנתו, ומגיד תעלומה, ודברי שאול, וערבי נחל פרשת בא דרוש ג', ופרשת דרכים דרוש ה' ד"ה מעתה, ובכלי יקר שמות יא, ב, ובספר זכות אבות, עשר צחצחות, מערכת ט אות סו, ובתירוצים שנאספו בפרדס יוסף שמות יא, ב, אות כג, ובעוד מפרשים, וראיתי שתירץ זאת גם בחידושי מהר"א אמיגו לברכות ט, ע"א.

⁵ ראיתי במתיבתא שתירץ זאת בדרשות הר"ן, דרוש יא, ד"ה ואפילו.

⁶ לא מצאתי מקור בפסוקים לכך שישראל זכו בביזת היס לעושר, אולם במדרש שיר השירים רבה א, יא, מבוואר שביזת היס היתה מרובה מהכלים שלקחו ישראל ממצרים.

⁷ ראיתי במתיבתא עוד הסבר בשם הפני יהושע ט ע"ב ד"ה שלא, ועוד הסבר בקדושה וברכה סמיכת חכמים ט ע"ב ד"ה ענני, ועוד הסבר במהרצ"ח, ועוד הסבר בשארית הברכה לרב אשכנזי דרוש ב' לשבת הגדול ד"ה ועל כל האמור.

משום כך, נראה לעני"ד לבאר את דברי הגמ' בדרך חדשה: בסוגיא הקודמת הביאה הגמ' ש"כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב, שנאמר 'הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכשיצאו לא יצאו אלא ביום, שנאמר 'ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה'...". בלילה שחרר פרעה את ישראל והתיר להם לצאת ממצרים, אולם בפועל ישראל יצאו רק ביום, משום שהם היו צריכים לצאת 'ביד רמה'.

בגמ' לא מובא הסבר מדוע ישראל לא יצאו מיד בחצות הלילה. במכילתא (פסחא יג) מובא שישראל אמרו למצרים שלחצו עליהם לצאת: "מוזהרים אנו שלא לצאת אלא בפרהסיא, שנאמר 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר'". הדברים דורשים הבנה, שהרי גם אם היו ישראל יוצאים בלילה ברור היה לכל שהדבר נעשה 'ביד רמה' - בעל כרחו של פרעה שחושש ממוות. מדוע אם כן יש להמתין עד הבוקר?!

נראה לעני"ד ש**כהמשך ישיר** לזה הביאה הגמ' את המימרא הבאה, בה מבואר **שההשתהות מאז חצות הלילה ועד לבוקר היתה בגלל בקשתו של הקב"ה מישראל לשאול כלי כסף**, כדי שיצאו ברכוש גדול שהוא 'ביד רמה'.

שאילת כלי הכסף היתה רק אחרי מכת בכורות (!), ומכיון שכך, ישראל התעכבו במצרים, לצורך שאילת הכלים, ובמקום לצאת בחצות הלילה הם יצאו רק בבוקר.

[הקורא בודאי מתפלא כאן: הרי שאילת הכלים התבצעה לפני מכת בכורות, כפי שנאמר במפורש בשמות יא, ג? בהמשך הדברים נביא ראיות למה שכתבנו כאן].

אילו ישראל היו יוצאים בחצות הלילה, כלומר מיד כשהם יכולים לצאת, היה בזה סימן לכך שהם היו במצרים בעל כרחם, ולכן מיד כשפרעה מאפשר להם לצאת הם נמלטים משם. זו יציאה בלילה, שהרי יש ביציאה כזאת סמל לכך שישראל מתייחסים לשהותם במצרים כתקופה חשוכה ורעה שראוי להצטער עליה, להתבייש בה, ולהימלט ממנה בהקדם. אולם, הקב"ה הרי הבטיח לאברהם אבינו שגלות מצרים מתוכננת מראש ע"י קורא הדורות מראש, והיא חלק מתוכניתו של הטוב לכל העוסק בטובתן של ישראל. זהו שאומר ה' לאברהם "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", כלומר – ישראל ירדו לגלות משום שיהיה להם תועלת גדולה ממנה.

כך כתב בעל הנודע ביהודה (צל"ח, ברכות ט, ע"ב): "דהנה כל גלויות שגלו ישראל אף שהיה זה עונש... מכל מקום גם עצם הגלות היה לטובה, וכמו שדרשו רז"ל בפסחים (פז, ע"ב) 'אמר רבי אלעזר לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים'... ושורש דבר זה לפי שידוע שע"י העבירות נופלים ניצוצי

⁸ כגון פסחים קט, ע"ב, ושם קיט, ע"א, ראש השנה יא, ע"ב, בכורות ה, ע"ב (בחיפוש מהיר ושטחי לא מצאתי עוד מאמרים בתלמוד הבבלי), ומסתבר שרבים ממאמרי המדרשים היו לפני הבבלי.

קדושה להקליפה, ולכן צריכין ישראל לבוא בגלות, ושם כאשר הגלות מכפר עון שוב מתוקן הקלקול והניצוצות שנפלו שמה מתנוצצים ועולים, והם הגרים שמתגיירים וניתוספים על עדת ישראל. וכאשר יצאו ישראל ממצרים העלו כל הניצוצות שהיה במצרים, ולכן עלו אז עמהם גרים הרבה מאד, כדכתיב 'וגם ערב רב וגו', לפי שכל ניצוצי הקדושה עלו ולא נשאר במצרים שום ניצוץ קדושה שם... ולזה כיוונו ר' אמי וריש לקיש 'שעשאוהו כמצודה שאין בה דגן' או 'כמצולה שאין בה דגים', ולא על הממון כיוונו, רק על ניצוצי הקדושה שלא השאירו שם כלום" (כעין זה כתב בחתם סופר פסחים פז, ע"ב, ד"ה אלא כדי).

כעין זה כתב גם בעל ה'תולדות יעקב יוסף' (בספרו צפנת פענח, פרשת בשלח, ד"ה כדי לבאר) : "דמבואר בכתבי האריז"ל⁹ מה שנאמר 'וילקט יוסף את הכסף הנמצא במצרים' הוא סוד בירור ניצוצין וכו' 'עוין שם, וכן מה שנאמר 'וינצלו את מצרים' הוא סוד בירורי ניצוצות וכו', שהוא רכוש גדול שהבטיח השי"ת לאברהם 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' 'עוין שם, אמנם אני כתבתי שאין מקרא יוצא מדי פשוטו שיצאו ברכוש גדול בגשמי וברוחני, הגם שהעיקר הוא הרוחני...".

כאשר ישראל נשארים במצרים עד הבוקר, כלומר נשארים בגלות מרצונם במשך כמה שעות נוספות, הרי הם מראים בזה שהם מבינים שהגלות איננה חושך אלא היא ברצון ה', לתועלתם, כדי שהם יצאו ברכוש גדול. לכן הם יוצאים באור יום ו'ביד רמה', כמי שמבינים שהגלות הביאה להם ברכה, זקפה את קומתם, והפכה אותם לעם ההולך קוממיות לארצו.

על שפת ים סוף יקבלו ישראל ממון רב ויראו כי הגלות היתה לצורכם ולטובתם, אולם אין בכך כדי להניח את דעתו של אברהם, שהרי כך הובטח לו : "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" – היציאה עצמה תהיה ברכוש. לאברהם הובטח שכבר בתוך החושך והגלות יכירו ישראל בברכתה, ולא רק לאחר שהצרה חלפה.

כל צרה באה בהשגחה מצד הקב"ה הרוצה להיטיב לבריותיו, אולם האדם בדרך כלל אינו רואה זאת תוך כדי הצרה. הקב"ה רוצה שאברהם אבינו, אביהם של ישראל, ידע שישראל יצאו ברכוש גדול, דהיינו שישראל עצמם יכירו ויראו שגלות מצרים היא לטובתם.

⁹ כעיי"ז ציין בשם האר"י גם החת"ס (חת"ס על הש"ס, ברכות ט ע"ב ד"ה וינצלו), אולם נראה שהמהדירים לא מצאו באר"י כעין זה. המהדיר לצפנת פענח ציין: "עייין במגלה עמוקות ואתחנן אופן קעו, ועיי"ש אופן ר"נ", והביא המהדיר שמצא שכתב החיד"א (דבש לפי, מערכת יו"ד, אות יד), בשם "ספר קדמון רמזי התורה כתב יד" לפרשת ויגש: "...וילקט יוסף את כל הכסף בגימטריה 'העץ', שתיקן עוון אדם הראשון שפגם בעץ הדעת. וישראל במצרים גמרו ותקנו כל הניצוצות וזהו שאמר 'עשאוהו כמצולה שאין בה דגים' ליקטו הנשמות הנקראים דגים שאינם צריכים שחיטה אלא אסיפתם היא המתרת אותם. זהו תורף דבריו בקיצור".

על שפת ים סוף יקבלו ישראל ממון רב, שהגיע אליהם ע"י הקב"ה, אולם לאברהם אבינו הובטח שישאל "יצאו" מיוזמתם "ברכוש גדול". את הרכוש הגדול יקבלו ישראל ברצונם, וללא ציווי אלהי: "אמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב".

העבד משועבד לאדונו בעל כרחו, והאדון הוא זה שמשחרר אותו בעל כרחו, אולם ישראל לא יצאו ממצרים כשפרעה שיחרר אותם, וסירבו להוראתו לצאת ממצרים בחצות הלילה. "כשנגאלו ישראל ממצרים", בצורה סבילה, בעקבות פקודתו של פרעה ששיחרר אותם, ובעקבות מכת בכורות שעשה הקב"ה, "לא נגאלו אלא בערב, שנאמר 'הוציאתך ה' ממצרים לילה'..." אולם, "כשיצאו" מיוזמתם, מתוך רצונם החופשי, "לא יצאו אלא ביום, שנאמר 'ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה'..."¹⁰.

ד - מתי התרחשה השאלת הכלים :

אחר שביארנו את דברי הגמ', נעבור לעסוק במקרא, ונברר האם השאלת הכלים התבצעה לפני מכת בכורות, או אחריה?

במשך שנים רבות הבנתי שהשאלת הכלים התרחשה לפני מכת בכורות, וכך מבואר במפורש בשמות פרק יא (פס' ב-ג), שלאחר מכת החושך ולפני מכת הבכורות אמר ה' למשה "דַּבֵּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב", ומיד בפסוק הבא נאמר "וַיִּתֵּן (בלשון עבר!) ה' אֶת חַן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מִשָּׁה גְדוֹל מְאֹד בְּאַרְץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עֶבְדֵי פְרַעֲהוּ וּבְעֵינֵי הָעָם". הרי שישאל שאלו כלים ממצרים עוד לפני מכת בכורות.

כך אכן מורגל בפי העולם, וכך ביארו בחומש 'מקרא מפורש' (בו ליקטו חברי מכוון 'עוז והדר' את דברי המפרשים על המקרא) ע"פ כמה מפרשים, מבלי להביא שיש מי שסבר אחרת. להלן נביא שאכן כך סברו ההדר זקנים, המלבי"ם, הכתב והקבלה, ועוד מפרשים.

אולם, אחר העיון בדברי הגמ' הנ"ל שבתי ועיינתי בפסוקים ומצאתי שהדברים אינם פשוטים כלל, ויש כמה ראיות לכך שהשאלת הכלים היתה אחר מכת בכורות. אחר החיפוש מצאתי שכך סברו כמה

¹⁰ לענ"ד ע"פ מהלכינו יש להבין גם את שלשת האגדות הנוספות המובאות בגמ' ברכות שם: הגמ' מביאה שם מחלוקת האם המצרים השאלו את הכלים בעל כרחם של ישראל, או בעל כרחם של המצרים. לפי מהלכינו המחלוקת היא האם ישראל אכן הכירו בחשיבות הרכוש הגדול, ורצו מיוזמתם לקחת אותו איתם. בהמשך הגמ' מביאה: "אהיה אשר אהיה (שמות ג, יד) - אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור להם לישראל: אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכות. אמר לפניו: רבונו של עולם! דיה לצרה בשעתה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: לך אמור להם 'אהיה שלחני אליכם' (שם)". לפי מהלכנו ניתן להסביר כך: הקב"ה אמר לישראל שהם צריכים להכיר בכך שגלות מצרים היא לטובתם, ויש בה רכוש גדול, והוא הוסיף שעליהם להכיר שכך יהיה גם בגלויות הבאות. לעומת זאת ישראל אמרו שהם מכירים בכך רק למפרע ובדיעבד, לאחר שהם כבר בגלות, אך אין הם רואים טוב בגלות מלכתחילה, עוד לפני שהיא התרחשה. יש לבאר לפי דרכינו גם את המימרא האחרונה בענין 'ענני יי ענני', וצ"ע.

מפרשים – אבן עזרא, ר' יונה, ר' חיים פלטיאל (מבעלי התוספות), כלי יקר, ר' יאשיהו פינטו, ועוד. כפי שראינו לעיל נראה שכך הוא פשט הגמ' בברכות.

הראיות שהשאלת הכלים היתה לאחר מכת בכורות: בשמות יב, לא-לו, מובא שמיד במכת בכורות פרעה אמר למשה ואהרן שיצאו ממצרים, ומיד נאמר "וַתִּחַזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם" ומיד "וַיִּשְׂא הָעָם אֶת בְּצֻקוֹ טָרֵם יְחַמְצֵ...". ומיד "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כַדְבָר מִשֶּׁה וַיִּשְׂאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת. וְהָיָה אֵת חֹן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׂאֲלוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם", ומיד "וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס סֹכְתָה...". הרי שפשט הפסוקים הוא שישראל השאלו את כלי הכסף ממצרים אחרי מכת בכורות, לפני שישראל נסעו לסוכות.

בפירושו הקצר של הראב"ע לשמות ג, כא, הוא דייק כך מלשון הפסוקים שם: "וְהִפִּיתִי אֶת מִצְרַיִם בְּכָל נִפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרָיו כֹּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם. וְנִתְּתִי אֶת חֹן הָעָם הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תֵלְכוּן לֹא תֵלְכוּן רִיקָם. וְשִׂאֲלָה אֲשֶׁה מִשְׁכַּנְתָּה וּמִגֵּרַת בֵּיתָה כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת וְשִׁמְתֶם עַל בְּנֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם וְנִצַּלְתֶם אֶת מִצְרַיִם". מסדר הפסוקים משמע שאחרי שפרעה 'ישלח אתכם' אז ישאלו כלים, וכך כתב הראב"ע שם: "ונתתי את חן העם – בעת שישלח אתכם, כאשר הוא כתוב למעלה".

בדרשות ר' יונה (פרשת בא מהד' וגשל ה'תש"מ עמ' קב) כתב שכך מוכח משמות יב, וכך משמע גם משמות ג, כא "וְהָיָה כִּי תֵלְכוּן לֹא תֵלְכוּן רִיקָם. וְשִׂאֲלָה אֲשֶׁה מִשְׁכַּנְתָּה וּמִגֵּרַת בֵּיתָה כְּלֵי כֶסֶף...". הרי משמע שכאשר יעמדו לילך ממצרים רק אז ישאלו את כלי הכסף. ר' יונה מביא ראיה גם מפרק יא (פס' א-ב) שם נאמר "וַיִּאמְרָה ה' אֶל מֹשֶׁה עוֹד נִגַע אֶחָד אָבִיָּא עַל פְּרַעֲה וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרָיו כֹּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה, כְּשִׁלְחוֹ כְּלֵי זָהָב וְכֵלֵי כֶסֶף וְשִׁמְלֹת אִישׁ מֵאֵת רַעְהוֹ וְאִשָּׁה מֵאֵת רַעְוֹתָה כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב". משמע שרק אחרי שישראל יגורשו אז הם יבקשו כלי כסף¹¹.

¹¹ הראנו כאן שהשאלת הכלים היתה אחר מכת בכורות. אולם, עדיין יש מקום לומר שלא בגלל כך התעכבו ישראל במצרים עד לבוקר. זאת משום שמשמע "ה אמר לעמ'י" ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר" (שמות יב, כב), והרי שהיה עליהם להתעכב במצרים עד הבוקר בלי קשר להשאלת הכלים. עוד עולה מפסוק זה שעד לעלות השחר לא הורשו ישראל לצאת מבתיהם וממילא לא יכלו להיכנס לבתי המצרים ולשאול כלים. אולם, על השאלה הראשונה ניתן לתרץ שמטרת הציווי לא לצאת עד הבוקר היא כדי להספיק לשאול כלי כסף. את השאלה השנייה ניתן לפתור בכמה אופנים: 1- ייתכן שבמשך חציו השני של הלילה הגיעו המצרים אל בתי היהודים ודחקו בהם לצאת, וכשהיהודים סירבו לצאת אז נתנו להם המצרים כלי כסף וזהב, כדי לזרוז את היהודים לצאת. כך קיבלו היהודים כלים למרות שלא יצאו מבתיהם. אולי לזה כוונת המכילתא דרשב"י שמות יב, לו: "ובני ישראל עשו כדבר משה - אמר להן לא תהו מהלכין משכונה לשכונה, שלא תהו נראין כבני אדם תרמאין". 2 - ייתכן ש"לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר" כוונתו דווקא ליציאה מהבית לצורך יציאה מארץ מצרים, אך מותר היה לישראל לצאת לבתי המצרים כדי לשאול כלים. 3 - ניתן להציע דרך נוספת, דחוקה ביותר, ולפיה "עד בוקר" כוונתו עד חצות הלילה, אז עובר שיא הלילה ומתקרב הבוקר (ראה צדקת הצדיק אות כג: "כי מחצות ואילך מתחיל הרגשת היום, על דרך שאמרנו בברכות ג, ע"ב 'משמרה ופלא נמי הוי משמרות'..."), וראה במקורות שהבאנו במאמרנו 'אמירת שירת הים ואמירת 'תיקון' בליל שביעי של פסח', האוצר, גליון יד, עמ' קמב, הערה טז).

ביאור הסתירה בפסוקים: לפי ביאורינו זה, עלינו לתרץ את המובא בשמות פרק יא, משם עולה, כאמור, שישראל השאילו את הכלים עוד לפני מכת בכורות!:

נציע שלשה אופנים לביאור סתירה זו. הסבר ראשון: יש שפירשו שנתינת החן הנזכרת בפרק יא אינה בענין השאלת הכלים, אלא בענין אחר (כך פירשו רמב"ן בפרק יא, ור"ח פלטיאל¹²). לענ"ד יש להביא ראיה לזה מכך שבפרק יא נאמר "וַיִּתֶּן ה' אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרָיִם", אולם בפרק יב נוספה על כך מילה חשובה: "וְהָיָה יָתֵן אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרָיִם וַיִּשְׁאַלֻּם וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרָיִם". הסבר שני: בפרק יא לא נאמר 'וישאילום' משום שישראל לא השתמשו אז בחן. רק בפרק יב נזכר 'וישאילום' משום שאז, לאחר מכת הבכורות, ניצלו ישראל את החן כדי להשאיל כלים (שו"ר שכמדומה שבצורר המור לר"א סבע ביאר כך בפירושו לשמות יב, לו). הסבר שלישי: נתינת החן התרחשה בפועל רק אחרי מכת בכורות, והזכרתה בפרק יא היא תיאור של מה שיקרה בעתיד. הדבר נזכר בפרק יא רק כדי לסיים את הנושא, כדרכה של התורה במקומות רבים (שו"ר שיתכן שלכך כוונת רבנו מיוחס בפירושו לשמות יא, ג).

המפרשים שנקטו כדברינו: שו"ר שכמה מפרשים כתבו כדברינו, שההשאלה הייתה רק לאחר מכת בכורות: הבאנו לעיל שכך נראה מהראב"ע (בפירושו הקצר לשמות ג, כא), ושכך מובא גם בדרשות ר' יונה (פרשת בא מהד' וגשל היתש"מ עמ' קב), ועי"ש בר' יונה שהסביר מדוע ה' צווה שהשאלת הכלים תהיה דווקא לאחר מכת בכורות. גם בפירוש ר' חיים פלטיאל (מבעלי התוספות, שמות יא, ג) כתב ששאלת הכלים הייתה אחרי מכת בכורות. כך גם נראה מדברי צורר המור לר"א סבע בפירושו לשמות יב. כך עולה גם מפירוש הרי"ף על העין יעקב (לר' יאשיהו פינטו, ברכות ט ע"א ד"ה דבר נא). כך כתב גם בכלי יקר שמות ג, כב. גם האלשיך לשמות יב, לה, ביאר שהשאלת הכלים הייתה אחרי מכת בכורות, והעיר האלשיך שבפירושו לפרק יא הוא ביאר באופן אחר. כך נראה גם מדברי האברבנאל לשמות פרק יב (וצ"ע, שהרי בשמות יא, ג, מבואר שלדעתו ההשאלה הייתה לפני מכת בכורות).

המפרשים החולקים: לעומתם, יש שכתבו שהשאלת הכלים הייתה לפני מכת בכורות: בהדר זקנים (לשמות יב, לה, ולשמות יא, ב) מבואר שכלי הכסף הושאלו לפני מכת בכורות, כנזכר בפרק יא, והוא מסביר שההשאלה נזכרת שוב בפרק יב משום שאז הכלים המושאלים ניתנו ע"י המצרים במתנה לעמ"י. גם האלשיך (יא, ג) ביאר שההשאלה הייתה לפני מכת בכורות, אלא שהיא נזכרה שוב בפרק יב כדי להסביר שלמרות החפזון היה להם כלים כיון שהם השאילו אותם לפני שעת החפזון (כבר הערנו

¹² אמנם לענ"ד קצת קשה על פירוש זה, שהרי בשמות ג, כא, אומר ה' למשרע"ה: "ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים והיה כי תלכו לא תלכו ריקם, ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף... ונצללתם את מצרים". מזה משמע שנתינת החן קשורה להשאלת הכלים, ואם כן בפשטות נראה מזה שנתינת החן הנזכרת בפרק יא היא גם כן בקשר להשאלת הכלים (וכך אכן ביאר הר"ב"ע הארוך והרי"א והמלבי"ם בפרק יא). אכמ"ל בתירוץ קושייתנו זו.

שבמק"א האלשיך ביאר אחרת). גם מהאברבנאל (שמות יא, ג) נראה ברור שהשאלת הכלים היתה לפני מכת בכורות (כבר הערנו שבמק"א הוא כתב להיפך). גם המלבי"ם לפרק יא ביאר שהשאלת הכלים היתה לפני מכת בכורות, ושוב כתב כך בפירושו לפרק יב אות פד, ולמד כך ממה שנאמר 'ובני ישראל עשו כדבר משה' במקום 'ויעשו ישראל'. וכדבריו כתב גם הכתב והקבלה (יא, בוכן יב, לה)¹³.

¹³ יש כמה מפרשים שדעתם בנושא איננה ברורה לי: הרס"ג בפרק יב כתב "ובני ישראל עשו כדבר משה – עשו אז (!) כמו שצוה להם משה", וכמדומה לי שכוונתו שהם השאילו ביציאת מצרים ולא לפני כן, וכשיטת ר' יונה. אולם, אולי אפשר לפרש שכוונתו בדיוק להיפך, שהם 'עשו אז' – כשמשה צוה, ולא כעת, וכך הבינו בדעתו באוצר מפרשי התורה וגם ב'מקרא מפורש', ולפי"ז דעת הרס"ג היא כדעת ההדר זקנים. ייתכן שהרש"ר הירש בפירושו לשמות י, כט - יא, ג, סבר כדעת ההדר זקנים, אך אינני בטוח שלכך כוונתו. ייתכן שבר"א בן הרמב"ם בפרק יא (ואולי דבריו שם הם בשם רס"ג) משמע כהדר זקנים, אולם לענ"ד אין הכרח לפרש כך את דברי ר' אברהם (שהרי ייתכן שכוונתו היא רק שהגיע הזמן להשאיל אך לא התכוון לומר שיעשו כך דווקא לפני מכת בכורות). לענ"ד משאר הפרשנים אין ראיה האם סברו כהדר זקנים או כר' יונה (על שיטת החזקוני לא אאריך כאן, משום שדבריו אינם נוגעים לנידון שלנו, ראה בדבריו לשמות יא, ג, וכן יב, לו).